

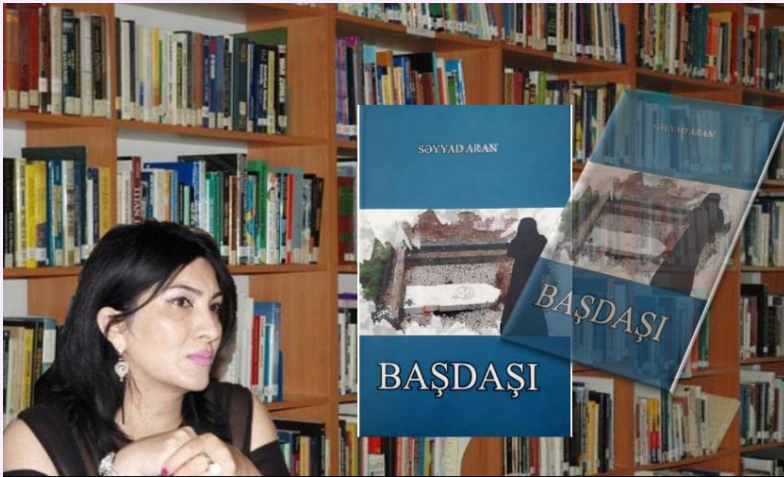
Nəsrə Qarabağ diskursu: Səyyad Aranın "Başdaşı" romanı

"Hələ dünyanın, necə deyərlər, düz vaxtıydı. Həyat gündəlik axarıyla axıb gedirdi.

Böyük bir el hələ yurdundan perik düşməmişdi"

Səyyad Aranın "Başdaşı" romanını günümüzün müharibə ovqatı, cəbhə xəbərləri, günün reallıqları içrə oxudum. Necə deyərlər, söz vaxtına çəkər. Əslində, Qarabağ məsələsi, erməni vəhşiliyindən əzab çəkən insan dramları həyatımıza elə hakim olub ki, bu mövzuda hər şey öz vaxtının taxtında qərar tutub. Qalıb bircə baxt məsələsi ki, buna da sahibləndiyimizə günbəgün qazandığımız uğurlar ümidləndirir.

Roman ənənəvi təhkiyə ilə yazılıb, realizmin dolğun ifadəsi, klassik əsərlərə məxsus məntiq, səbəb-nəticə əlaqələri, bir-biri ilə əlaqədə olan, qırılmayan xronologiya, aydın təsvirlər və ifadə üsulu.

Səməndər kişinin oğlu Qürbət müharibədə minaya düşüb həlak olur. Qızı Minarə ilə Gəncəyə yollanıb oğluna başdaşı düzəltməyə ata onu qəbiristanlığa yerləşdirməyə imkan tapmır. Kəndi mühasirəyə alan erməni önündə əliyalın qalmış insanlar yurd yerlərini tərk etməyə məcbur qalırlar. Beləcə, Cəbrayıldan Beyləqana, ordan İmişliyə, daha sonra isə Bakıya daşınan ailə başdaşını da özü ilə yol yoldaşı edir. Amma son duracaqları Bakı olana

qədər ailənin həyat dramı daha kəskin şəkil alır. Belə ki, yolda atılan minanın partlaması ilə arabanın yoldan çıxması nəticəsində başdaşı Səməndərin uşaqlarının üstünə aşır. Bu hadisədən daha çox zərbə alan qızı Minarənin bir ayağını, kiçik oğlu Camalın isə barmaqlarını kəsməli olurlar. Əsərdə ailəni sona qədər eyni nəəlac situasiyada görürük. Müəllif onların məişəti, güzəranı, mühiti fonunda bütünlükdə qaçqın həyatının təfərrüatlarını, təfəsilat və detalları başlıca ideya-problematika daxilinə yerləşdirir. Burada əsərin ritmi, dinamikası, kiçik detallardan tutmuş süjet xəttinə qədər hər şey 90-cı illərin əvvəllərinin fakturasına həssasdır. Səyyad Aran oxucunu milli keçmişin, az qala 30 il yaşı olan tarixi gerçəklərin yaşantılarına, olaylarına vaxıf edir. Doğrusu, müharibə dövrünün, 90-cı illərin əvvəllərinin tarixi təhlilini verən, Azərbaycan reallığının gerçək mənzərələrinə ayna tutan romanın 2020-ci ilin əvvəlində çap olunması hardasa düşündürür də. Bu, nəsrin Qarabağ kimi həssas mövzuya uzaq zaman kəsindən qayıdışı ilə bahəm, həm də alt qatda boy göstərən yaddaş ağrısı kimi mənalanmalıdır. Budur, Qarabağ uğrunda yeni tarix yazılır, bir vaxtlar vətən savaşında həyatlarını itirən Qürbətlərin qanı tökülən torpaqları geri qaytarır Azərbaycan oğulları. Amma bu da var ki, hər

Qarabağ Azərbaycandır!

dövrün öz ədəbiyyatı olmalıdır. "Başdaşı" 90-cı illər Qarabağ savaşının gətirdiyi ağrıların yazdığı romandır.

Başdaşı romanda canlı obraz olaraq iştirak edir. Yazıçı daş parçasında əbədiləşən insanın düşüncələrini əsər boyu onu özü ilə hər yerə daşımağa məcbur olan ailəsinin düşdüyü müxtəlif vəziyyətlərə uyğun olaraq ifadə edir. Amma əsas məsələ başdaşının "taleyinin" içində insan ağrıların yer almasıdır. Roman boyu məkandan məkana adlayan başdaşı ardınca insan faciələrinin də yeni çalarlarını gətirir. Yurd yerlərindən perik düşmələri, bacısı Minarənin ayağının kəsilməsi, daha sonra isə intiharı, kiçik qardaşın barmaqlarının kəsilməsi, böyük qardaşın döyüşdə yaralanıb kontuziya alması, ailənin sosial problemləri, üç dəfə infarkt keçirib dünyasını dəyişən atanın ağrıları və s. Bir də başlarına gələn hər zülmə qarşılaşanda üzünü Allaha tutub "Ey yerin-göyün yiyəsi, ya məni öldür, ya da balalarım rəhm elə. Nə pürçümüm olub?.. Məni niyə belə imtahana çəkirsən? Vallah, balalarım da heç kimin toyuğuna daş atmayıb... Vallah belə getsə, Səməndərin ürəyi günün birində dayanacaq. Ondan sonra da mən özümü öldürəcəm. Balalarım cılxa yetim qalacaq, çöllərə düşəcək. Məni niyə hər gün öldürüb-dirildirsən? Yazıq deyilik, fəqir deyilik?.." deyən Nübar ananın ah-naləsi!

"Başdaşı" mənzərələr romanıdır. 90-cı illərdə arxa cəbhənin kreslo davası, laqeydlilik bəlası, meydan söhbətləri, mübahisələr, gərginləşən münasibətlər, əsgərlərin kəndi tərk etməsi, yerli əhalinin əliyalın qalması, yaralılarla dolu olan xəstəxanalardakı vəziyyət, qaçqınların obadan-obaya daşınması, məskunlaşması, çətinlikləri - əsərdə ön və arxa cəbhənin bütün gerçəkləri yer alıb. Səyyad Aran müharibənin dəhşətini həm döyüş prosesində, həm də ondan kənarda vizuallaşdırır. Əsir düşmüş Yəhya kişi ilə ermənilərin vəhşi rəftarı, meşədə minaya düşmüş əsgərlərin yarımçıq qalan həyatı, postda polislərin öldürülməsi, Beyləqanda meyitlərin təhvil verilməsi ilə bağlı apokaliptik səhnə - yazıçı bir kəndin dramının içində müharibə təfərrüatlarını elə yerləşdirir ki, burada qəhrəmanlıq səhifələrindən tutmuş satqınlıq məqamlarına, erməni vəhşiliyinin amansız lövhələrindən tutmuş düşmən önündə əliyalın qalıb özünüqoruma gücündən məhrum olmuş insan ağrılarına qədər motivlərin ehtiva olunduğunu görürük.

Bu insanlar yalnız torpaq itirmirlər, yurd yeri ilə birlikdə övladlarını, sağlamlıqlarını, qürurlarını, sosial müvazinətlərini, psixoloji-mənəvi dincliklərini itirirlər. Səyyad Aran yazıçı kimi müharibə insanının modelini göstərir, o nöqtələrə toxunur ki, bu ağrıyı yaşayan hər insanın taleyindən bu və ya digər mənada keçib, duyğusal məqamları emosional qatda işləyir. Müharibə səhnələri əsərin əvvəllərində təsvir olunsada sonadək varlığını diktə edir. Hər şey ön cəbhə ilə bitmir mənasında, ən dəhşətli müharibə yurdundan perik düşmüş insanların puç olan ömür yaşantılarında təzahür edir.

Səyyad Aran milli gerçəkləri ictimai-tarixi konkretliyində verir. Müharibənin məhv etdiyi bir ailənin faciəsi əsasında o dövrün bütün gerçəkləri təsvir olunur, bütün dramatik məqamlar, sosial problemlər qarşısında aciz, əlacsız qalan insanların ağrısı, mənəvi-psixoloji yükü əsərdə qatbaqat açılır. Müəllif o dövrün üzərindəki bütün zahiri örtükləri qaldıraraq mahiyyətə, dərinlərə nüfuz edir. Ön cəbhədə komandirlərin rüşvət bəlası, evinə, ailəsinə baş çəkməyə icazə alan əsgərə rüşvət, pay, sovgat müqabilində razılıq verilməsi ("...evdən gələcəksən də, yoldaşlarına da, bizə də bir babat səbət tutarsan... Yəqin ki, səni pulsuz yola salmayacaqlar"), sosial mövqeyinə görə əsgərlər arasında fərq qoyulması ("Yaxşı, onda bəs Azəri niyə bir həftəliyə evə buraxdılar, özü də İmişlidən də o yana - Sabirabada, ona görə ki, atası bazarkomdur? Geri qayıdanda bir baqaj payla gəlmişdi"), əli pulla oynayan qaçqın Xasayın kəndliləri arasında ən hörmətli adama çevrilməsi, hətta Səməndərin oğlu Səlahəddini heç nədən döyüldüyü halda belə kənd camaatının ona qahmar çıxması ("Ay gidi dünya... Gör nə günə qaldıq. Xasayın bir az pulu var deyə o haqlıdır? Bəs vicdanınız? Yurduvuzu itirmişik,

Qarabağ Azərbaycandır!

bəs adamlığımız? Odamı itdi?..") və s. - kimi məqamlarda müəllif təhkiyəsinin öz mənəvi, bədii, coğrafi sərhədlərini genişləndirərək milli problemimizi ümumiləşdirmə gücünü meydana qoyduğunu görürük. Yazıçı "müharibə və fərd qarşılıqlı", "müharibə fonunda insan davranışı" mövzunu, "insan-vidcan" fəlsəfəsini əsərin etik-fəlsəfi zəmini kimi müəyyənləşdirir.

Romandakı əsas məziyyətlərdən biri vətənpərvərlik didaktikasının, ritorik dialoqların olmaması, süni, bayağı döyüş səhnələrinə yer verilməməsi, daha çox insan amilinin ön plana çıxmasıdır. Tragik-dramatik əhvalatı özünəxas real təhkiyə əsasında ifadə etmək Səyyad Aran üslubunun təzahürüdür.

Əsərdə başdaşı obrazı kölgə effekti daşıyır, qəfil süjetə daxil olub qeybə çəkilir. Bu cür sürreal təsvirlər mətnə daha çox assosiativ montaj xarakteri ilə yadda qalır. Başdaşı obrazı əsasən uşaqlıqdan daha məhrəm münasibətləri olan, fərqli istəklə bağlandığı bacısı Minarə ilə dialoqlarda görünür. Daha doğrusu, oxucu bunu elə Minarənin iç yaşantıları kimi qəbul edir. Qardaşının ölümü ilə heç vaxt, hətta intihar etdiyi məqama qədər belə razılaşmayan Minarə üzləşdikləri bütün çətin situasiyalarda başdaşından boylan bir cüt gözün istisinə sığınır. Ailənin sıxıntısı, çarəsizliyi, köməkçisizliyi ilə bir künədə qərarlaşan başdaşının səssiz duruşu eyni ahəngdə çulğadır və faciənin dərinliyini amansız boyalarla ifadə edir, bir növ hermetik müharibə təsvirləri üçün güclü ekspressiya yaradır: "Gedin, gedin. Mən indi kimə lazımam ki. Camaat bir yana, doğma ata-anam da məndən bezib deyəsən. Hamıya yer tapıldı, məndən başqa. Mən indi bir daş parçasıyam. Adım da pis səslənir: başdaşı".

Əsərdə yalnız sonluq qaneedici təsir bağışlamır. Müəllif bir ailənin həyat dramını anbaan izləyib aqibətlərini təsvir etdikdən sonra obyektiv yenidən ümumən qaçqınların vəziyyətinə, onların problemlərinə fokuslayır ki, zənnimcə buna gərək yox idi. Bu məqamlar ümumi ideya ilə bağlı olsa da əsərin dramatizmi ilə uyğunlaşır.

Belə bir əhəmiyyətli faktı isə əsərin ən böyük məziyyətlərindən hesab edirəm. "Başdaşı" romanında bu günümüzün gerçəklərinə ayna tutan çox məqamlar, yazıçı uzaqgörənliyinin izləri var. Türkiyənin bu müharibədə bizə dəstək olmalarından tutmuş ("Daha tək deyilik. Sizdən də, Türkiyədən də qorxmuruq" (Avetis), ermənilərin Gəncəyə zərbə vura biləcəklərinə qədər çox şey.

Yaxud Avropanın erməni havadarlığına işadə edən açıq notlar: "Avropalılar erməniləri pis təmin etmirdilər";

Rusun erməni silahla təmin edib türkün üzərinə qaldırması: "Hələ tankları da var, rus çətinəndi, amma ermənilər sürür. Biz yaxın getsək, tırtılın altında əzib leşimizi çıxararlar, gör onlara bir söz deyən olur"?

Erməni xislətinin min ildir dəyişməz olaraq qalması: "Unutmayın ki, yer üzünün ən qəddar millətiynən vuruşuruq. Tarix boyu onlardan ən ağlagəlməz zülmələr görmüşük. Bu gün də...";

Bir də torpaqlarımızın geri alınmasına ümid hissinin qabarıqlığı: "İnşaallah, torpaqlarımız geri alınanda Səməndərin sümüklərini, Qərbətin də başdaşını aparıb dədə-baba qəbiristanlığında kəmal-ədəblə yerinə qoyarıq".

Səyyad Aran bu cümlə ilə zamanlararası intertekstual bağ yaradır. Amma bu bağ keçmişlə deyil, 30 il sonranın zamanı arasındadır. Bu mənada, "Başdaşı" romanı yazıçı fəhmi sayəsində, dövrünü bir qədər qabaqlamış əsər sayıla bilər.

Qarabağ Azərbaycandır!

Ədəbiyyat qəzeti. – 2020. – 27 oktyabr.